

Β'

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΝΕΚΙΔΗΣ
ΔΙΕΘΝΟΛΟΓΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΑΛΤΙΚΟΥ

Τὴν 17ῃ Μαρτίου 1987, ὅταν ἡ Ἀκαδημία τὸν ὑποδέχθηκε ἐπίσημα ὡς μέλος της, ὁ Γεώργιος Τενεκίδης ἐξεφώνησε σημαντικὴ ὁμιλία σχετικὰ μὲ τὴν ἑλληνικὴ συμβολὴ στὴν διαμόρφωση τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν διεθνῶν Σχέσεων.

Ἡ ὁμιλία ὑπῆρξε σημαντικὴ ὄχι μόνον λόγῳ τοῦ πλούτου τῶν στοιχείων ποὺ παρουσίαζε, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ ὕψηλοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου της, ποὺ ἦταν χαρακτηριστικὸ τῆς ὅλης σκέψης καὶ ἀγωγῆς τοῦ ἀλησμόνητου συναδέλφου μας.

Καὶ ἰδὸν ποὺ σήμερα εἴμαστε συγκεντρωμένοι γιὰ νὰ τιμήσουμε τὴν μνήμη του καὶ ἔχω ἰδιαίτερα κληθεῖ ν' ἀναφερθῶ στὴν εἰσφορά τοῦ ἰδίου τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη στὸν τομέα τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου καὶ τῶν Διεθνῶν Σχέσεων.

Στὶς περιπτώσεις πνευματικῶν ἀνδρῶν εἶναι συχνὰ δύσκολο καὶ κάπως τεχνητὸ νὰ προσπαθῆσαι νὰ δώσεις κανεῖς, στὸν περιορισμένο χρόνον μιᾶς ὁμιλίας, κάποια πλήρη εἰκόνα τῆς προσωπικότητάς τους καὶ τοῦ ὅλου ἔργου τους καὶ μάλιστα νὰ τὰ διαχωρίσει σὲ στεγανὰ διαμερίσματα. Μοιραῖα πάντα κάτι θὰ παραλείψει (π.χ. ὅσα ἔγραψε γιὰ τὴν διάσταση τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸν Σεφέρη). Θὰ προσπαθῆσω τουλάχιστον νὰ ὑπενθυμίσω, στὶς μεγάλες γραμμές, τὸ ἔργο ποὺ ἐπετέλεσε ὡς διεθνολόγος καὶ πιὸ γενικὰ τὴν εὐγενῆ του φυσιογνωμία.

* * *

Θὰ ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἡ προσωπικὴ καὶ οἰκογενειακὴ ἱστορία τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη ὅσο καὶ ἡ ἐθνικὴ μας ἱστορία μὲ τὴν ὁποία ἡ ζωὴ του ἦταν στενὰ δεμένη τὸν κατεύθυναν νὰ ἀφιερωθεῖ στὴν μελέτη τοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Γεννημένος στὴν Σμύρνη, τὸ 1910, σ' αὐτὴ τὴν Ἰωνικὴ γῆ¹ ὅπου, ἀπὸ τὴν πρόωμη ἀρχαιότητα, εἶχαν ἀκμάσει ἡ σκέψη καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ γιὰ τὴν

1. Γ. Τενεκίδης, «Ἡ ἱστορικὴ ἐπιβίωση ἐνὸς ἑλληνικοῦ οἰκισμοῦ στὴν Ἐρυθραία τῆς Ἰωνίας» Ἀθήνα 1981, σελ. 45.

ὅποια ὁ Ἡρόδοτος ἔγραφε² ὅτι καμμιά χώρα δὲν παραβάλλεται μ' αὐτὴν «οὔτε τὰ ἄνω αὐτῆς χωριά... οὔτε τὰ κάτω, οὔτε τὰ πρὸς τὴν ἠὲ οὔτε τὰ πρὸς τὴν ἑσπερίαν», ὁ συνάδελφός μας ἀναγκάσθηκε, παιδί, νὰ ἐγκαταλείψει, κάτω ἀπὸ τὶς γνωστὲς τραγικὲς συνθήκες, τὴν πατρίδα γῆ μὲ τὴν οἰκογένειά του, καὶ ὅλον τὸν ἐκεῖ ἑλληνισμό, ὅταν ἡ μοιραία καταστροφή ἔσβησε αὐτὴ τὴν κοιτίδα τοῦ ἐδρωπαϊκοῦ πνεύματος καὶ ἔδιωξε τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ πρὸ τὴν κατοικοῦσε περισσότερο ἀπὸ τρεῖς χιλιετηρίδες.

Ὁ Γεώργιος Τενεκίδης διατήρησε πάντα ἀνοικτὴ τὴν πληγὴ τοῦ ξεριζώματος καὶ τὴ νοσταλγία τοῦ χαμένου παραδείσου. Θεώρησε πάντα τὸν ἑαυτό του Ἴωνα, καὶ ἦταν πραγματικὰ Ἴων μὲ ὅλη τὴν σημασία τῆς λέξης, Ἴων εὐπατριδῆς πρὸς τὸν χαρακτηρίζον ἢ εὐγένεια, ἢ σεμνότητα καὶ ἢ κομπότητα, κι' αὐτὸ πρὸς γενικὰ ἐννοοῦμε μὲ τὴ λέξη «ἀρχοντιά». Γιὰ τὸ Γιώργο Τενεκίδη, ἡ ἐπιβίωση τοῦ Γένους, στὸ ἐδρύτερο νόημά της, καὶ ἡ θέση τῆς Ἑλλάδος καὶ γενικώτερα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ διεθνεῖ κοινότητα παρέμειναν μιὰ συνεχῆς φροντίδα, ἀφοῦ τοὺς ἀφιέρωσε ἕνα σημαντικό κομμάτι τοῦ ἔργου του καὶ τῆς ζωῆς του.

Τὶς μεγάλες γραμμὲς τῆς ζωῆς του ξέρουμε ὅλοι. Μετὰ τὶς γυμνασιακὲς του σπουδὲς στὴν Ἀθήνα, σπούδασε νομικά, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τοῦ πατέρα του Κυριαάκου, πρὸς ὑπῆρξε νομικὸς σύμβουλος τῆς Ἑλληνικῆς Ὑπάτης Ἀρμοστείας τῆς Σμύρνης καὶ ὕστερα, στὴν Ἑλλάδα, τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Ἀφοῦ ἀποφοίτησε ὡς πτυχιούχος ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Αἰξ τῆς Προβηγκίας, εἰδικεύθηκε στὸ διεθνὲς δίκαιο στὸ Παρίσι ὅπου εὐτύχησε νὰ ἔχει κορυφαίους καθηγητὲς καὶ ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ τὸ 1933. Ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ πρὸς ὑποστήριξε εἶχε θέμα τὴ θέση τοῦ ἀτόμου στὴ διεθνεῖ ἔννομο τάξη³.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ σταματήσουμε μιὰ στιγμή, γιατί ἡ διατριβὴ αὐτὴ, πρὸς ὑπῆρξε πρωτοποριακὴ, ἔδειχνε ἤδη τὶς βαθύτερες τάσεις τοῦ νέου ἐπιστήμονα.

Πράγματι, τὸ θέμα πρὸς εἶχε ἐπιλέξει, θὰ λέγαμε πρὸς εἶχε τολμήσει, ὁ εἰκοσαετῆς τότε φοιτητὴς ἦταν —καὶ παραμένει— ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ ἡ θέση πρὸς ὑποστήριξε ἦταν, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, σχεδὸν αἰρετική. Κατὰ τὶς κλασικὲς ἀντιλήψεις τὸ διεθνὲς δίκαιο ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ρύθμιση τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Κρατῶν, ἐνῶ τὸ ἄτομο δὲν ἀποτελεῖ ὑποκείμενο αὐτοῦ τοῦ δικαίου, δὲν ἔχει δηλαδὴ τὴ δυνατότητα νὰ ἀρνεῖται ἀπ' εὐθείας δικαιώματα ἀπὸ τὸ δίκαιο αὐτό. Κάθε Κράτος, ἦταν, κατ' ἀρχὴν, ἐλεύθερο νὰ μεταχειρίζεται κατὰ βούληση τοὺς ὑπηκόους του καὶ γενικώτερα —μὲ μερικὸς περιορισμοὺς— τὰ ἄτομα πρὸς βρι-

2. I, 142.

3. «L'individu dans l'ordre juridique international», Paris, Pedone, 1933, σελ. 261.

σκονταν στο έδαφός του. Βέβαια, υπήρξαν, για ανθρωπιστικούς λόγους, μερικές έπεμβάσεις τρίτων Κρατών, κυρίως σε περιπτώσεις διώξεως μειονοτήτων, αλλά αυτές αποτελούσαν εξαιρέσεις και ούτως ή άλλως τὰ ενδιαφερόμενα άτομα δὲν είχαν λόγο στο διεθνές επίπεδο.

Χαρακτηριστικό τῆς τόλμης, ἀλλὰ καὶ τοῦ φιλελεύθερου πνεύματος πού χαρακτήρισε τὴν πρώτη ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ Τενεκίδη ἦταν λοιπὸν ἡ ἐκλογή τέτοιου θέματος γιὰ τὴν διδακτορικὴ του διατριβή.

Δὲν ἐπρόκειτο, κάθε ἄλλο, γιὰ ἓνα ἀπλό τεχνικὸ καὶ «σίγουρο» θέμα ὅπως αὐτὰ στὰ ὁποῖα ἡ περίσκεψη, ὁ ὑπολογισμὸς ἢ ἀπλῶς τὸ «γνώθι σαυτὸν» ὀδηγοῦν συχνὰ τοὺς φοιτητές. Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα μεγάλο θέμα: γιὰ τὴν ὅλη ἀντίληψη τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου στο πλαίσιο τῆς διεθνoῦς κοινότητας.

Βέβαια, τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶχε ἤδη ἀρχίσει ν' ἀπασχολεῖ τὰ πνεύματα, ἀλλὰ ὁ θαρραλέος φοιτητὴς ἐπέτυχε νὰ τὸ παρουσιάσει μὲ μιὰ θεωρητικὴ θεμελίωση πού προκάλεσε τοὺς ἐπαίνους διεθνολόγων τοῦ ἀναστήματος τῶν Charles De Visscher καὶ Charles Rousseau. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ὑπῆρξε μόνον ἡ προσωπικὴ ἐπιτυχία τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη πού ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ (doctorat d'Etat) μὲ βαθμὸ «ἄριστα», ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἐργασία του ἀποτελέσει σταθμὸ στὴν μελέτη αὐτοῦ τοῦ θέματος καὶ ἡ θέση πού ὑποστήριξε δικαιώθηκε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς πού δημιουργήθηκαν μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων.

Ἡ δεύτερη μεγάλη ἐργασία τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη ἦταν ἡ διατριβὴ του γιὰ ὑψηλὰ, πού παρουσίασε στὴν Ἀθήνα τὸ 1936 καὶ ἀφοροῦσε κ' αὐτὴ ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα τοῦ διεθνoῦς δικαίου, δηλαδὴ τὴν «ἰσχὺ τῶν πράξεων ἐσωτερικοῦ δικαίου τῶν ἀντικειμένων πρὸς τὰ διεθνή νόμιμα»⁴. Καὶ ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθῶ κάπως καὶ ζητῶ συγγνώμη ἀπὸ τοὺς εἰδικoὺς στοὺς ὁποῖους τὸ πρόβλημα εἶναι βέβαια πολὺ γνωστό.

Τὸ θέμα πού ἀνέφερα ἀποτελεῖ τμῆμα ἑνὸς γενικωτέρου προβλήματος, δηλαδὴ τῶν σχέσεων τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ διεθνoῦς δικαίου, ὅπως τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ ὑπότιτλος τῆς ἐργασίας. Καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ προβλήματα τοῦ διεθνoῦς δικαίου. Τοῦ ἀφιερῶθηκαν ἄπειρες μελέτες,

4. Ἀθήνα, 1936, σελ. α-1, 147. Μία ἐπεξεργασία τῆς ἐργασίας αὐτῆς στὴ γαλλικὴ δημοσιεύθηκε τὸ 1941 μὲ τίτλο «Des actes d'ordre interne contraires au droit international» στο περιοδικὸ «Friedens - Warte» τῆς Ἑλβετίας, πού ἐξέδιδε ὁ Καθηγητὴς Hans Wehberg.

καὶ εἶχε χωρίσει τοὺς θεωρητικοὺς τοῦ κλάδου σὲ ἀντίθετες παρατάξεις ποὺ ἀντιμετωπίζονταν μὲ πάθος.

Κατὰ τὴν μιὰ ἄποψη, ποὺ ὑπῆρξε ἐπὶ πολὺ ἢ ἐπικρατέστερη, τὸ διεθνὲς δίκαιο καὶ τὸ ἐσωτερικὸ δίκαιο ἀποτελοῦν δύο χωριστὲς ἔννομες τάξεις, ἀνεξάρτητες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Συνεπῶς ἂν τὸ Κράτος εἶναι δεσμευμένο ἀπὸ μιὰ διεθνή σύμβαση χωρὶς νὰ τὴν ἔχει ρητῶς ἐνσωματώσει στὸ ἐσωτερικὸ του δίκαιο, τὸ γεγονός ἀπὸ δὲν μεταβάλλει αὐτομάτως τὴν νομοθεσία του καὶ οἱ ἰδιῶτες δὲν μποροῦν νὰ ἐπικαλεσθοῦν τὴ σύμβαση ἐνώπιον τῶν ἐθνικῶν δικαστηρίων.

Κατὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη ποὺ τώρα, μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, τείνει νὰ ἐπικρατήσῃ, τὸ διεθνὲς καὶ τὸ ἐσωτερικὸ δίκαιο ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖο σύστημα. Συνεπῶς, οἱ συμβάσεις ποὺ ἔχει ἐπικυρώσει ὁρισμένο Κράτος ἐνσωματώνονται αὐτομάτως στὴν ἐσωτερικὴ ἔννομη τάξη του (ἂν εἶναι διατυπωμένες μὲ τὴν ἀπαιτούμενη σαφήνεια) καὶ οἱ πράξεις ἐσωτερικοῦ δικαίου δὲν μποροῦν ν' ἀντίκεινται στὶς διεθνεῖς διατάξεις.

Βέβαια τὸ θέμα παρουσιάζει διάφορα τεχνικὰ προβλήματα ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ τονισθεῖ εἶναι ὅτι ὅσοι ἐπιθυμοῦσαν, παρὰ τ' ἀναμφισβήτητα αὐτὰ προβλήματα, νὰ δοῦν τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς συνεποῦς διεθνοῦς τάξεως εἶχαν ἐκδηλωθεῖ ὑπὲρ τῆς «μονιστικῆς» λεγόμενης θεωρίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐκπληκτικὸ ὁ ἰδεαλιστὴς Γεώργιος Τενεκίδης νὰ τάχθηκε μετὰ τῶν.

Πρωτοποριακὴ καὶ πάλι, ἢ ἐν λόγῳ διατριβῆς ὑπῆρξε σχεδὸν προφητικὴ, ἀφοῦ ἀργότερα, κυρίως μετὰ τὸν Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον, μεγάλο ποσοστὸ τῶν συνταγματικῶν συστημάτων τοῦ κόσμου καθιέρωσαν τὸ «μονιστικὸ» σύστημα, μετὰ τὸ ἄλλο τὸ Γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1946 (ἀριθ. 26) καὶ τὸ ἐπόμενο, τοῦ 1958 (ἄρθρ. 55), καθὼς καὶ τὸ Ἑλληνικὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 (ἄρθρ. 28, παρὰρ. 1).

Μετὰ τὶς πρῶτες αὐτὲς ἐργασίες ἢ ἐπιστημονικὴ παραγωγή καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη σημείωσαν συνεχῆ ἄνοδο, παρὰ τὰ προσκόμματα καὶ τὶς διακοπὰς ποὺ ἐπέφεραν τὰ γεγονότα τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ οἱ κατόπιν πολιτικὲς ἀνωμαλίαι τῆς χώρας.

Τὸ 1941, ὁ συνάδελφός μας ἐκλέγεται ἐντεταλμένος ὑφηγητὴς τοῦ Δημοσίου Διεθνοῦς Δικαίου καὶ τῆς Διπλωματικῆς Ἱστορίας στὸ Ἀριστοτελεῖο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, καὶ μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμό, ποὺ μετέδιδε καὶ στὸ φοιτητικὸ ἀκροατήριό του, ἀρχίζει τὸ διδακτικὸ του ἔργο. Ἡ βασικὴ αὐτὴ ἐργασία του, μὲ κάποιες περιπέτειες —ἀντανάκλαση τῶν περιπετειῶν τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου— συνεχίστηκε, μὲ τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμό καὶ ἐξαιρετικὴ ἀπήχηση, ὡς τὸ 1978. Τὸ 1944 ἐκλέγεται ἔκτακτος καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καί, ἀπὸ τὸ 1951, καθηγητὴς τοῦ Δημοσίου Διεθνοῦς Δικαίου στὴν τότε Πάντειον Ἀνωτάτη Σχολὴ

Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν καὶ σήμερα Πάντειο Πανεπιστήμιο, τῆς ὁποίας καὶ ἐκλέγεται Πρόεδρος τὸ 1966-1967.

Γιὰ τὴν διδασκαλία τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη μίλησαν συχνά, καὶ μὲ πολλή συγκίνηση, πρῶην μαθητές του. Θ' ἀρκεσθῶ ν' ἀναφέρω μόνον μερικὰ ἀπὸ ὅσα εἶπε τὸ 1982 σὲ μιὰ θαυμάσια προσφώνηση κατὰ τὴν τελετὴ ἀνακηρύξεως τοῦ Τενεκίδη σὲ ἐπίτιμο διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὁ ἐκλεκτὸς καὶ ἀξέχαστος Δημήτρης Εὐρυγένης, πὸν ὑπῆρξε μαθητὴς του: «Ἡ διδασκαλία τοῦ Γιώργου Τενεκίδη ἐκλεινε μέσα της ἓνα διάχυτο μήνυμα πίστεως στὶς ἀξίες πὸν ὑπηρετεῖ τὸ δίκαιο γενικὰ καὶ τὸ διεθνὲς δίκαιο εἰδικώτερα. Ὁ διδακτικὸς του λόγος ἦταν στρατευμένος στὸ αἶτημα τῆς διεθνούς συνεργασίας, τῆς εἰρήνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρώπου... Ὁ Γιώργος Τενεκίδης δὲν συμβιβάσθηκε ποτὲ μὲ τὸν κυνισμό καὶ τὴν στυγνὴ ὠφελιμιστικὴ σκοπιμότητα πὸν κυριαροῦν στὶς διεθνεῖς σχέσεις...». Ὁ χρόνος μόνον μ' ἐμποδίζει ν' ἀναφέρω διάφορες παρόμοιες κρίσεις, ὅπως τῶν καθηγητῶν Δ. Κωνσταντόπουλου καὶ Ἀργύρη Φατούρου, καθὼς καὶ τοῦ καθηγητῆ Κρατεροῦ Ἰωάννου, ὅταν ὁ συνάδελφός μας ὀνομάσθηκε Ἐπίτιμος Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Διεθνούς Δικαίου καὶ Διεθνῶν Σχέσεων, τὸ 1982.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη δὲν περιορίσθηκε μόνον στὴν Ἑλλάδα. Ἐκλήθη νὰ διδάξει σὲ πολλὰς χώρες καὶ ἰδίως στὴν περίφημη Ἀκαδημία Διεθνούς Δικαίου τῆς Χάγης (τὸ 1956, 1963 καὶ 1980), ὅπου καὶ τοῦ ἀνετέθη, τὸ 1968, νὰ διευθύνει τὸ Κέντρο Μελετῶν καὶ Ἐρευνῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τὰ πατριωτικὰ καὶ δημοκρατικὰ αἰσθήματα τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη ὀδήγησαν, τὸ 1944, στὴν φυλάκισή του ἀπὸ τὶς γερμανικὰ ἀρχὲς κατοχῆς. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν ἔδρα του κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ τὸ 1946 καὶ πάλι κατὰ τὴν στρατιωτικὴ δικτατορία τοῦ 1968.

Τότε καλεῖται νὰ διδάξει στὴ Νομικὴ Σχολὴ Παρισίων ὡς «professeur associé», ὅποτε ἀρχίζει μιὰ νέα καὶ λαμπρὴ σταδιοδρομία. Στὴν ὀκτάχρονη περίοδο πὸν ἀκολούθησε καὶ πὸν ἦταν ἐπιστημονικὰ πολὺ γόνιμη, ἔγραψε διάφορες σημαντικὲς ἐργασίες, δίδαξε σειρὰ φοιτητῶν καὶ καθοδήγησε σαράντα ἀπ' αὐτοὺς στὴν ἐτοιμασία διδακτορικῶν καὶ μεταπτυχιακῶν διατριβῶν. Ὁ νῦν Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῆς Βραζιλίας κ. Rejek μῶ ἔλεγε, πρόσφατα ἀκόμα, τὴν εὐγνωμοσύνη πὸν διατηρεῖ γιὰ τὸν Γεώργιο Τενεκίδη τοῦ ὁποίου ἦταν τότε φοιτητὴς στὸ Παρίσι.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴν μεταπολίτευση, ὁ Τενεκίδης ἀναλαμβάνει πάλι τὴν διδασκαλία του στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκλέγεται γιὰ δεύτηρη φορὰ Πρόεδρος τῆς Παντείου τοῦ 1976-1977. Ὑπῆρξε μιὰ εὐτυχημένη πρυτανεία κατὰ τὴν ὁποία ἡ Σχολὴ σημειώνει μιὰ ἐξαιρετικὴ ἀνοίση. Στὰ πλαίσια τῆς πρυτανείας αὐτῆς πρέπει ν' ἀναφέρουμε

τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου, τοῦ ὁποίου ὁ Γεώργιος Τενεκίδης ὑπῆρξε σύμβουλος, ὡς Ἐπίτιμος Διδάκτορα τῆς Σχολῆς. Ἡ ὠραιότατη προσφώνηση ποὺ ἐξεφώνησε κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἀνακηρύξεως μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ὑπόδειγμα τοῦ εἶδους.

Ἐφθασε τότε ἡ ἐποχὴ τῆς γενικώτερης ἀναγνωρίσεώς του. Τὸ 1975, διορίζεται μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ὅπου, ἐπὶ 12 χρόνια, προσφέρει σημαντικὲς ὑπηρεσίες, ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν συνεπιῆ εφαρμογὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων καὶ γιὰ τὴν διέυρυνση αὐτῆς τῆς προστασίας. Τὸ 1977 ἐκλέγεται μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου Διεθνῶς Δικαίου καὶ ἤμουν εὐτυχῆς νὰ τὸν ἔχω συνάδελφο καὶ ὑπὸ αὐτὴ του τὴν ιδιότητα. Τὸ 1978 ἐκλέγεται μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΟΗΕ γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῶν φυλετικῶν διακρίσεων, καὶ ἡ θητεία του διήρκεσε ἕξι χρόνια κατὰ τὰ ὁποῖα συνέβαλε οὐσιαστικὰ στὸ ἔργο τῆς Ἐπιτροπῆς ὡς εἰδικὸς εἰσηγητὴς τῆς γιὰ τὴν εφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου 7 τῆς σχετικῆς σύμβασης.

Ἐκλέγεται μέλος τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Bordeaux καὶ ἐπίτιμος διδάκτωρ τῶν Πανεπιστημίων τῆς Λυών, τῶν Βρυξελλῶν καί, τὸ 1982, τῆς Θεσσαλονίκης. Καλεῖται νὰ μιλήσει στὸ Collège de France, τὸ ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα τῆς Γαλλίας, τὸ 1983. Ἡ Γαλλικὴ Ἀκαδημία τοῦ ἀπονέμει τὸ Μεγάλο Βραβεῖο τῆς «γαλλοφωνίας» (francophonie) καὶ πράγματι ἡ ἄπταιστη γνώση τῆς γαλλικῆς, ἡ κομψότητα τοῦ χειρισμοῦ τῆς καὶ γενικώτερα ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴ Γαλλία, εἶχαν προκαλέσει μιὰ ἰδιαίτερη ἐκτίμηση τοῦ Γαλλικοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὅπως θὰ διαπιστώσατε ἀπὸ τὸ τόσο θερμὸ μῆνυμα τοῦ καθηγητῆ René-Jean Dupuy. Τέλος, τὸ 1986, ὁ Γεώργιος Τενεκίδης ἐκλέγεται στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

* * *

Μετὰ τὴν σύντομη αὐτὴ ὑπενθύμηση τῆς σταδιοδρομίας τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη πρέπει νὰ ἐπανέλθουμε στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ ἰδιαίτερα τοῦ νομικοῦ του ἔργου. Βασικὰ τὸ νομικὸ του ἔργο ἀφορᾷ τόσο τὸ διεθνὲς δίκαιο ὅσο καὶ τὴν ἐπιστήμη τῶν διεθνῶν σχέσεων, τὴν ὁποῖαν ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ εἰσήγαγε καὶ δίδαξε στὴν Ἑλλάδα.

Μέσα στὸ γενικὸ αὐτὸ πλαίσιο, τὰ θέματα ποὺ ἐνδιέφεραν τὸν συνάδελφό μας ἦταν πολλὰ καὶ ὀδηγοῦσαν σὲ διάφορες κατευθύνσεις, ἀλλὰ ὅταν ἐξετάζει κανεὶς τὸ ἔργο του συνολικά, παρατηρεῖ ὅτι ὅλα ἐμπνέονται ἀπὸ ὀρισμένες βασικὲς ἀρχὲς καὶ τείνουν σ' ἓνα κοινὸ στόχο.

Τὸ πρῶτο στοιχεῖο ποὺ χαρακτηρίζε τὸν διεθνολόγο Γεώργιο Τενεκίδη ἦταν

ή προσήλωσή του στην ἐμβάθυνση καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης τοῦ διεθνoῦς δικαίου μὲ βάση τις βαθειὲς πεποιθήσεις ποὺ εἶχε, ὅπως ἔλεγε ὁ Δημήτρης Εὐρυγένης, στὶς ἀρχὲς τῆς διεθνoῦς συνεργασίας, τῆς εἰρήνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δεύτερο στοιχεῖο εἶναι ὅτι ὁ συνάδελφός μας ζοῦσε καὶ πονοῦσε, ὡς Ἕλληνας καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐλεύθερος, τὶς δραματικὲς ἐξελίξεις τῆς ἐποχῆς του: τὸ ξερρίζωμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἰωνίας, τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο καὶ τὴν κατοχὴ τῆς Ἑλλάδος, τὸ δράμα τῆς Κύπρου, τὴ στρατιωτικὴ δικτατορία τῆς χώρας μας, τοὺς ἐξωτερικοὺς κινδύνους τοῦ τόπου.

Οἱ δύο αὐτὲς εὐαισθησίες ἐξηγοῦν τὴν πορεία τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἔργου.

* * *

Τὸ κύριο θεωρητικὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη ἦταν τὸ σύγγραμμά του σχετικὰ μὲ τὸ «Δημόσιο Διεθνὲς Δίκαιο» ποὺ εἶχε πολλὲς διαδοχικὲς καὶ συνεχῶς ἀναθεωρημένες καὶ ἀξημένες ἐκδόσεις ἀπὸ τὸ 1943 ὡς τὸ 1977⁵. Στὸ ἔργο του αὐτό, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸ ν' ἀναλύσω ἐδῶ, ἐξετάζονται τὰ μεγάλα θέματα τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου. Ἄς σημειώσουμε μόνον ὅτι, ὅπως τὸ τόνισε καὶ ὁ συγγραφεύς, ἡ ἐργασία αὐτὴ ἔχει βασισθεῖ σὲ ἀδστηροὺς νομικοὺς κανόνες καὶ θεμελιώθηκε σὲ ἱστορικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ βάση. Καὶ ἄς προσθέσουμε ὅτι ὅπως ἔγραφε ἐπίσης ὁ ἴδιος στὸν πρόλόγό του, «καίτοι τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης εἶναι οἰκουμενικό, ἡ σκοπιὰ τοῦ διεθνολόγου ἀποβαίνει κατ' ἀνάγκη ἐθνικὴ». Καὶ ὑπενθύμιζε τὴν περίφημη φράση τοῦ Σολωμοῦ κατὰ τὴν ὁποία «τὸ Ἔθνος πρέπει νὰ μάθει νὰ θεωρεῖ ἔθνικόν ὅ,τι εἶναι Ἀληθές»⁶.

* * *

Παράλληλα μὲ τὸ γενικὸ του αὐτὸ σύγγραμμα, ὁ Γεώργιος Τενεκίδης ἔχει μελετήσει διάφορα εἰδικώτερα θέματα διεθνoῦς δικαίου ποὺ εἶχαν τεθεῖ ἀπὸ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Π.χ. ἀμέσως μετὰ τὴν κατοχὴ, τὸ 1945, δημοσίευσε μὲ τὸν πατέρα του Κυριάκο, ἐργασία μὲ τίτλο «Occupatio bellica. Ἡ νομικὴ φύσις τῆς στρατιωτικῆς καταλήψεως»⁷, ποὺ ἦταν ἀπόρροια τῆς ἐμπειρίας κατὰ τὴ

5. Ἡ πρώτη ἐκδοσις, ποὺ περιελάμβανε τὶς πανεπιστημιακὲς του παραδόσεις δημοσιεύθηκε στὴ Θεσσαλονίκη, οἱ ἐπόμενες στὴν Ἀθήνα (ἐκδ. Σάκκουλα, γιὰ τὴν ἐκδοσις τοῦ 1957 καὶ Παπαζήση γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ 1959 καὶ τοῦ 1977).

6. Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἔπαντα, ἐκδ. Λίνου Πολίτη, Ἰζαρος, Α', 1948, σελ. 39.

7. Ἀθήνα, Α. Παπαζήση, 1945, σελ. 108.

διάρκεια τῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος. Σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία, οἱ συγγραφεῖς ἀνέπτυξαν ὄχι μόνον τὰ κλασσικὰ θέματα τῆς κατοχῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ προβλήματα ποὺ ἐνεφάνισε ἡ πρακτικὴ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Οἱ θέσεις ποὺ ὑποστήριξαν εἶχαν ἀπήχηση τόσο στὴν Ἑλλάδα —χρησιμοποιήθηκαν συχνὰ στὴν νομολογία— ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικό.

Ἄλλες μελέτες τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη ποὺ δημοσιεύθηκαν στὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ στὴ Γαλλία ἀφοροῦσαν, μεταξὺ ἄλλων, τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοδιαθέσεως τῶν Λαῶν⁸ (τὸ 1939 ἤδη), τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος στὰ Δωδεκάνησα⁹ (τὸ 1941), τὴ νομικὴ φύση τῶν κυβερνήσεων ἐπὶ κατοχῆς¹⁰ (τὸ 1947), τὴν ἰσχὺ στὸ κατεχόμενο ἔδαφος τῶν ἐκδιδομένων διαρκούσης τῆς κατοχῆς νομοθετημάτων τοῦ νομίμου κυριάρχου¹¹ (τὸ 1952), καὶ τὴν κατοχὴ αἰτία πολέμου καὶ τὴν ἑλληνικὴ νομολογία¹² (τὸ 1953).

Συγχρόνως, ὁ συνάδελφός μας ἀσχολεῖτο μὲ τὴν μελέτη τῶν διαφορῶν ἐξελίξεων ποὺ εἶχαν γνωρίσει μεταπολεμικὰ οἱ διάφορες ἔννοιες καὶ οἱ διάφοροι κανόνες τοῦ γενικοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη πρέπει νὰ σημειώσουμε εἰδικὰ μελέτη του σχετικὴ μὲ τὸ δύσκολο θέμα τῆς διεθνοῦς εὐθύνης τοῦ Κράτους, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν *Encyclopedie Dalloz* τὸ 1969¹³ καὶ ἄρθρο τοῦ 1974 σχετικὸ μὲ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀσκίσεως βίας ἐπὶ τῶν συμβαλλομένων σὲ διεθνῆ συνθήκη¹⁴.

8. «Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐκουσίου ἀποχωρισμοῦ τμήματος χώρας κατὰ τὸ σύγχρονο διεθνὲς δίκαιο», Ἐπιστημονικὴ ἑπετηρὴς διοικητικῶν μελετῶν, τ. Δ', 1939, σελ. 116-140.

9. «Les droits de la Grèce sur le Dodecanèse», *Hellénisme Contemporain*, Ἰανουάριος-Μάρτιος 1941, σελ. 115-144.

10. «La nature juridique des gouvernements institués par l'occupant en Grèce suivant la jurisprudence hellénique», *Revue générale de droit international public*, 1947, pp. 113-133.

11. Ἐπετηρὴς τῆς Παντείου, τ. Β. (1953), σ. 131-161.

12. «L'occupation pour cause de guerre et la récente jurisprudence hellénique», *Clunet* 1953, σελ. 822-853 καὶ 1954, σελ. 636-689.

13. «La responsabilité internationale», *Encyclopédie Dalloz, Droit International*, II, Παρίσι 1969, σ. 780-792.

14. «Les effets de la contrainte sur les traités à la lumière de la Convention de Vienne du 23 mai 1969», *Annuaire français de droit international*, 1974, σ. 117-141.

* * *

Ὁ Γεώργιος Τενεκίδης προσέφερε ἐπίσης ἰδιαίτερα χρήσιμα στοιχεῖα, ἀπὸ τὴν μιὰ στοὺς Ἑλληνας νομικούς, δημοσιεύοντας διάφορα σχόλια δικαστικῶν ἀποφάσεων πὸν ἀφοροῦσαν θέματα διεθνoῦς δικαίου¹⁵ καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, στοὺν διεθνῆ νομικὸ κόσμον, παρουσιάζοντας ἐκθέσεις σχετικὲς μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ κίηψη στὸ χῶρον τοῦ δικαίου κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια.

* * *

Παράλληλα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ προσωπικοῦ του ἔργου, ὁ Γεώργιος Τενεκίδης, ὅπως ἀρμόζει στὶς εὐγενικὲς ψυχές, δὲν παρέλειπε νὰ τιμᾷ τὴν δράση τῶν προκατόχων του καὶ πρέπει ν' ἀναφερθοῦμε σχετικὰ στὴν ἔκδοση σημαντικῶν «Συμμίκτων» πὸν ἐπιμελήθηκε, τὸ 1961, μὲ τὸν καθηγητὴ Σπύρο Καλογερόπουλο-Στράτη, πρὸς τιμὴν τοῦ παλαιότερου συναδέλφου μας καθηγητοῦ Στυλιανοῦ Σεφεριάδη¹⁶, καὶ στὴν ὁποία συνεισέφερε ἐπίσης καὶ μιὰ ἐντυπωσιακὴ εἰκόνα τοῦ τιμωμένου ἐπιστήμονα, καθὼς καὶ μιὰ οὐσιαστικὴ μελέτη. Οἱ δύο τόμοι τῶν Συμμίκτων αὐτῶν συγκέντρωσαν σημαντικὲς συμβολές καὶ θὰ ἤθελα ν' ἀναφερθῶ εἰδικώτερα στὴν τελευταία μελέτη πὸν ἔγραψε ὁ Georges Scelle¹⁷, καὶ πὸν κατέληγε μὲ μιὰ δραματικὴ προειδοποίηση γιὰ τοὺς κινδύνους πὸν διατρέχει ἡ διεθνὴς κοινότητα ἐφόσον τὰ Κράτη θὰ ἐμμένουν στὴν ἀπόλυτη ἔννοια τῆς κυριαρχίας. Σ' «αὐτὴ τὴν περίπτωσι, κατέληγε ὁ Scelle, "lasciate ogni speranza", θὰ παραμείνουμε πάντα στὰ πρῶθρα τῆς κόλασης».

* * *

Μὲ τὸ τέλος τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ τὴν ὀργάνωσι τῆς εἰρήνης, ἀναπτύχθηκαν σημαντικὰ ὁ θεσμὸς καὶ ὁ ρόλος τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν καὶ τῶν ὁμοσπονδιακῶν ἐνώσεων στὸ παγκόσμιον ὅσον καὶ στὸ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδον καὶ ὁ Γεώργιος Τενεκίδης ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μ' αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἀπὸ τὴν ἀποψη

15. Τέτοια σχόλια δημοσιεύθηκαν σὲ διάφορα ἑλληνικὰ καὶ ξένα νομικὰ περιοδικὰ μεταξὺ 1944 καὶ 1955 καὶ ἀπὸ εὐρύτερη σκοπιὰ, στὸ *Bulletin de Bibliographie hel-lénique* (1948) τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν: «*La vie juridique en Grèce*», σ. 103-169.

16. *Σύμμικτα Σεφεριάδου*, δύο τόμοι, Ἀθήνα, 1961.

17. «*Préalable à l'intégration d'une société internationale universelle*», ο.ρ.σ.ι.τ., τόμος Α, σ. 3-12.

τόσο τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ὅσο καὶ τῶν Διεθνῶν Σχέσεων: ἄς ἀναφέρουμε, μεταξὺ ἄλλων, μελέτες του σχετικὰ μὲ τὴ Διεθνῆ Ὁργάνωση Ἐργασίας¹⁸ τὸ 1954, καὶ τὴν ἰσότητα τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν κρατῶν σὲ ὁμοσπονδιακὲς ἐνώσεις¹⁹, τὸ 1955. Σ' αὐτὸν τὸν τομέα πρέπει νὰ τονισθεῖ ἰδιαίτερα ἡ σημασία τῶν παραδόσεων ποὺ ἔδωσε στὴν Ἀκαδημία Διεθνoῦς Δικαίου τῆς Χάγης τὸ 1963 σχετικὰ μὲ τὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐσωτερικῶν πολιτευμάτων καὶ τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν²⁰. Σ' αὐτὲς τὶς παραδόσεις ὁ συνάδελφός μας ἐξέτασε τόσο τὴν ἐπιρροὴ τῶν ἐσωτερικῶν πολιτευμάτων ἐπὶ τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν ὅσο καί, ἀντίστροφα, τὴν ἐπίδραση τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν πολιτευμάτων. Σημείωσε σχετικὰ τὴν τάση ὀρισμένων ὀργανισμῶν νὰ προβάλλουν τὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ καὶ ὀρισμένα θετικὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἐπιτεύχθηκαν σχετικὰ.

Στὸν ἴδιο τομέα, πρέπει νὰ τονίσουμε τὶς παραδόσεις ποὺ ὁ Γεώργιος Τενεκίδης δημοσίευσε στὸ Παρίσι τὸ 1971-72 μὲ τίτλο «Cours d'Organisations européennes»²¹, ὅπου ἐξετάσθηκαν τόσο ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν εὐρωπαϊκῶν ὀργανισμῶν ὅσο καὶ ἡ δράση τοῦ καθενὸς καὶ ἡ ἐκτίμηση τοῦ ἔργου τους. Στὴν ἴδια κατηγορία ἀνήκουν καὶ οἱ παραδόσεις του τῆς ἰδίας ἐποχῆς μὲ θέμα τὴν *δι α μ ὀ ρ φ ω σ η τ ῆς ἐ ξ ὠ τ ε ρ ι κ ῆς π ο λ ι τ ι κ ῆς τ ῶ ν Κ ρ α τ ῶ ν καὶ τ ῆ ν ἀ σ φ ἄ λ λ ε ι ἄ τ ο υ ς*²². Ὀφείλουμε νὰ προσθέσουμε καὶ μαθήματα σχετικὰ μὲ τὶς *δι ε θ ν ε ῖ ς σ χ έ σ ε ι ς* (εἰσαγωγὴ σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη, ἡ Μεσόγειος ὑπὸ τὸ πρῶτο σμα τῶν διεθνῶν σχέσεων, κλπ.).

Πιὸ πρόσφατα, τὸ 1976 καὶ 1978, ὁ συνάδελφός μας δημοσίευσε μελέτες σχετικὲς μὲ τὴν *κοινωνιολογία τῶν διεθνῶν σχέσεων*²³. Τὸ 1980,

18. Ἡ Διεθνῆς Ὁργάνωση Ἐργασίας καὶ ἡ τριμελὴς αὐτῆς σύνθεση», Ἐπιθεώρηση Ἐργατικοῦ Δικαίου, τ. 13 (1954), σ. 337-346, Οἰκονομικὸς Παρατηρητής, 1954, σ. 78-91.

19. «Grands et petits Etats dans l'Organisation internationale», *Revue hellénique de droit international*, 1955, σ. 148-152.

20. «Régimes internes et Organisations Internationales», *Recueil des Cours de l'Académie de Droit international*, t. 104 (1963-111, σ. 269-418).

21. «Cours d'Organisations européennes», *Les Cours de Droit*, Paris, 2η ἔκδ. 1971-72.

22. «L'élaboration de la politique étrangère des Etats et leur sécurité», *Les Cours de Droit*, Paris, 1972, σ. 493.

23. Θέματα Κοινωνιολογίας τῶν Διεθνῶν Σχέσεων, Ἀθήνα, ἔκδ. Παπαζήση, 1976, σελ. 206, καὶ Κοινωνιολογία τῶν Διεθνῶν Σχέσεων, Ἀθήνα, 1978, σελ. 236.

ἔδωσε μιὰ τρίτη σειρὰ παραδόσεων στὴν Ἀκαδημία Διεθνoῦς Δικαίου τῆς Χάγης μὲ θέμα τὴν δράση τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν ἐναντίον τῶν φυλετικῶν διακρίσεων²⁴.

* * *

Ἐρόνουμε πόσο τὰ ἱστορικά θέματα, σχετικὰ κυρίως μὲ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Κύπρο, ἀποτέλεσαν σημαντικὸ τομέα τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη. Ἐδῶ πρέπει νὰ τοισθεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ περισσότερες αὐτὲς ἐργασίες παρουσιάζουν συγχρόνως καὶ βασικὲς νομικὲς πλευρὲς, ἐφόσον ἀφοροῦσαν—στὴν περίπτωσιν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας—θέματα σὰν τοὺς θεσμούς, τὴν ἔννοια τῆς ἀνεξαρτησίας, τὶς διακρατικὲς σχέσεις, τὸν δημοσπονδιακὸ χαρακτήρα τῶν θεσμῶν καὶ τ' ἀνθρώπινα δικαιώματα. Στὴν περίπτωση τῆς Κύπρου, τῶν νησιῶν τοῦ Ἀρχιπελάγους—ἰδιαίτερα τῆς Ἰμβρου καὶ τῆς Τενέδου—καὶ τοῦ Αἰγαίου, παρ' ἄλληλα μὲ τὴν Ἱστορίαν ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κατανόησιν τῶν προβλημάτων, ὁ συναδέλφός μας ἀνέλυσε τὶς διεθνεῖς συνθήκας ποὺ τὰ ἀφοροῦσαν, ἐπεξήγησε καὶ διευκρίνισε τὸ νόημά τους καὶ ἀπέδειξε, μεταξὺ ἄλλων, τὴν ὑπέρβαση ποὺ ἀποτέλεσε ἡ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση στὴν Κύπρο.

Ἔτσι, οἱ ἱστορικὲς καὶ οἱ νομικὲς κατευθύνσεις συνδυάζονταν ἁρμονικὰ στὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη ὅπως συνδυάζονταν στὴν ψυχὴ του τὸ «βαθύτερον νόημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ»²⁵ καὶ ἡ βασικὴ ἔννοια τοῦ κράτους δικαίου.

* * *

Φθάσαμε λοιπὸν στὸ σημεῖο ὅπου πρέπει νὰ βγάλουμε ὁρισμένα συμπεράσματα γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἀλησμόνητου συναδέλφου καὶ φίλου, τοῦ ὁποῖου τιμοῦμε σήμερον τὴ μνήμη.

Ὁ Γεώργιος Τενεκίδης ἦταν, ἀσφαλῶς, ἀγωνιστὴς γιὰ τὶς ιδέες του. Τὸ ἔδειξε ὅσον ἀφορᾷ τὴν δημοκρατία καὶ τὴν ἐλευθερία, τὸ ἔδειξε ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἔθνικα θέματα καὶ τὸ ἔδειξε ὅσον ἀφορᾷ εἰδικώτερα τὸ δράμα τῆς Κύπρου.

Ἄν ὅμως οἱ πεποιθήσεις του ἦταν βαθεῖες, οἱ ἐργασίες του εἶχαν πάντα ἀδυστηρὰ

24. «L'action des Nations Unies contre la discrimination raciale», *Recueil des Cours de l'Académie de droit international*, 168 (1980), σελ. 269-487.

25. Βλ. Γ. Τενεκίδη, *Βιβλιοκρισίεις ἀναφερόμενες στὸ ἔργον του*, Ἀθήνα, 1978, σελ. 95.

ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα καὶ αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς τῆς πίστεως σὲ ὀρισμένα βασικὰ ἰδανικὰ καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐντιμότητος τοὺς ἔδινε μιὰ ἰδιαίτερη σημασία.

Ἡ δράση τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη ὡς διεθνολόγου ὑπῆρξε πολυσχιδῆς: συγγραφεὺς σημαντικῶν ἐργασιῶν —καὶ τὸ γράψιμό του εἶχε μιὰ κομπόχη πὸν φανέρονε τὸν λογοτέχνη— καθηγητῆς ἀφοσιωμένος στὴν διδασκαλία του τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικόν, καὶ ἀγαπητὸς στοὺς φοιτητὲς του, ἐκλεγείς μέλος σοβαρῶν ἐπιστημονικῶν καὶ διαδικαστικῶν διεθνῶν σωμάτων, ἀναγνωρισθεὶς ἀπὸ διάφορα εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια καὶ παγκόσμια κέντρα διδασκαλίας τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ὁ Γεώργιος Τενεκίδης τιμῆθηκε, καὶ δικαίως, μὲ διάφορες σημαντικὲς διακρίσεις. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ μὴν ἐκφράσουμε τὸ παράπονο ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ προσφέρει καὶ ἄλλες μεγάλες ὑπηρεσίες στὸ Ἔθνος χρησιμοποιοῦντας τὶς γνώσεις καὶ τὶς ἰκανότητές του σὲ ὀρισμένες σοβαρὲς περιστάσεις. Ὁ ἴδιος εἶχε παράπονο ὅτι ἡ ἐλληνικὴ Πολιτεία δὲν ἀξιοποίησε ἀρκετὰ τὶς δυνατότητες πὸν ἔδινε τὸ διεθνὲς δίκαιο, ἐνῶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τελικὰ ἀσπίδα καὶ τὸν προστατὴ τῶν ἀδυνάτων.

Ἴων, Ἑλληνας, Εὐρωπαῖος, συνδυάζοντας ἕνα βαθὺ πατριωτισμὸ —πὸν δὲν ἐμείωσαν οἱ πικρίες τοῦ ἐθνικοῦ οὔτε καὶ τοῦ ἀτομικοῦ του βίου— μὲ ἕνα γνήσιο εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα, πεπεισμένος γιὰ τὴν σημασία τοῦ διεθνοῦς δικαίου στὴν ἐξέλιξη τῆς Ἱστορίας, ὁ Γεώργιος Τενεκίδης εἶχε συμπεράνει στὴν ὁμιλία του ἀπὸ τὸ βῆμα αὐτό, τὴν ἡμέρα πὸν ἔγινε ἐπίσημα δεκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία, ὅτι «ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων» στὴ διαμόρφωση τοῦ διεθνοῦς δικαίου στάθηκε οὐσιαστικὴ», ἀλλὰ καὶ ὅτι «τὸ ἔργο πρέπει μόνιμα νὰ συμπληρώνεται καὶ νὰ διευρύνεται μὲ μεθοδολογικὴ βάση τὴ νέα διάσταση πὸν προσδίδει στὸ δίκαιο ἢ πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ μὲ γνώμονα τὴν ἐθνικὴ μας ἐπιβίωση καὶ ἀνάπτυξη, χωρὶς νὰ μᾶς ἀπολείπει καὶ ἡ αἴσθησις τῆς οἰκουμενικότητος»²⁶.

Σ' αὐτὸ τὸ πάντα ἐπίκαιρο συμπέρασμα λίγες σύντομες παρατηρήσεις πρέπει σήμερα νὰ προστεθοῦν.

Πρῶτον, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ συμβολὴ στὴ διαμόρφωση τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου ἔχει ἀσφαλῶς πλουτισθεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Τενεκίδη καὶ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ παραμείνει, χάρις τόσο στὴν ἐπιστημονικὴ του ἀξία, ὅσο καὶ στὶς ἀρχές πὸν διακρίνουν καὶ πὸν εἶναι κυρίως ἡ ἠθικὴ του βάση καὶ τὸ οἰκουμενικόν του πνεῦμα.

26. Ὁ Τενεκίδης ἀναφέρθηκε σχετικὰ σὲ παρατήρηση τοῦ προϊσταμένου τῆς Νομικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπ. Ἐξωτερικῶν κ. Κωνσταντίνου Οἰκονομίδη.

Πράγματι, χωρὶς ἦθος καὶ χωρὶς οἰκουμενικὸ πνεῦμα, τὸ διεθνὲς δίκαιο θὰ παρέμενε μία ἀπλή τεχνικὴ καὶ οἱ διεθνολόγοι δὲν θὰ ἦσαν τελικὰ τίποτε περισσότερο ἀπὸ τοὺς δῆθεν μακιαβελικοὺς συμβούλους τῶν κυβερνήσεων, ποὺ δὲν θὰ μποροῦσαν ἄλλωστε, στὴν ἐποχὴ μας, οὔτε κὰν τὴν δικαιολογία τῆς ἀποτελεσματικότητος νὰ ἐπικαλεσθοῦν. Τὸ ἦθος καὶ ἡ οἰκουμενικότητα χαρακτηρίζουν —ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες θλιβερὰς περιόδους— ὅ,τι βαθύτερο καὶ καλλίτερο ἔχουν τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία, καὶ ἀνταποκρίνονται ἄλλωστε τελικὰ καὶ στὸ ἐλληνικὸ συμφέρον. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ὁ Γεώργιος Τενεκίδης, ποὺ τὸ ἔργο του θὰ συνεχίσουν ἀσφαλῶς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες διεθνολόγοι, ὑπῆρξε ἄξιος τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ ἄξιος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.